Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Cilt 10 / Sayı 1 / Temmuz 1993 / ss. 191 - 204

İLK TÜRK MATBAASININ KURULUŞU VE İBRAHİM MÜTEFERRİKA

*Yard. Doç. Dr. N. Serpil ALTUNTEK**

GİRİŞ

İnsanlığın kültür tarihine bakıldığında, yazının keşfi kadar matbaanın icadı da dünya tarihinde etkin rol oynamıştır. Her ne kadar yazı çoğaltmanın birkaç tekniği çeşitli toplumlarda kullanılmış [1] ise de, bu teknikler 15. yüzyılda Gutenberg'in yaptığı mekanik matbaa kadar hızla yayılıp bilgi birikimine yol açmamıştır.

Matbaanın icadı basım işini kolaylaştırmış, ucuz yoldan çoğaltılan kitapların geniş halk kitlelerine yayılmasını sağlamıştır. Ancak, Avrupa ülkelerinde kullanımı hızla yayılan matbaanın Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkçe eserler için ilk açılışı 1728 tarihinde olmuştur; böylece Yahudi, Rum, Ermeni gibi azınlıklar kendi matbaalarını bu tarihten önce kurmuşlarsa da, Osmanlı Türkleri basım işini 250 yıllık bir gecikme ile başlatabilmişlerdir.

---

*. Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü Öğretim Üyesi

1. İlk çağlarda, yazı çoğaltma tekniklerinden (i) silindir biçimindeki kalıpları balmumu veya kil üzerine basma tekniği Mezopotamya'da (Oppenheim 1964); (ii) oyulmuş tahta levhaların üzerine mürekkep sürme tekniği Çin'de (Eberhard 1987) kullanılmıştır.

İşte bu çalışmada, ilk Türk matbaasını kuran İbrahim Müteferrika ve matbaanın kuruluşu sırasındaki gelişmeler ele alınıp incelenecektir.

İLK TÜRK MATBAASININ KURULUŞUNDAN ÖNCE OSMANLI DEVLETİ'NDE BASIM İŞLERİNİN DURUMU

Azınlıklar ve Matbaa

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk matbaa, İspanya'dan - Yahudi aleyhtarlığının artışı nedeniyle-göç eden Yahudiler tarafından 1493 - 95 yılında [2] İstanbul'da açılmıştır. Bu girişimi, Selanik, Edirne, İzmir gibi şehirlerde de birçok matbaanın açılışı takip etmiş; İbranice, Yunanca, İspanyolca ve Latince basılan eserlerde dini konular ağırlık taşımıştır (Ersoy 1959 : 18 - 9; Berkes 1971 : 55; Kuran 1976: 1003). Yahudilerden sonra 1567'de Ermeniler, 1627 yılında ise Rumlar ilk matbaalarını İstanbul'da açmışlardır (Adıvar 1982 : 167).

Osmanlı Devleti, azınlıkların açmış oldukları matbaaları - bu işin yapılmasını engelleyici bir ferman olmamasına rağmen - zaman zaman kapatmıştır (Ersoy 1959 : 20). Bunun nedeni, Yahudi ve Hıristiyan cemaatlerinin din işlerindeki anlaşmazlıklarının yayılmasını önlemekti; zira her bir cemaat kendi propagandasını yapmak amacıyla dini kitapları kullanmaktaydı (Berkes 1971 : 56).

Avrupa'da Basılan Türkçe Eserler

Osmanlı Devleti azınlıkların matbaalarında Türkçe ve Arapça kitap basılmasını yasaklamış, diğer bir deyişle, azınlıklara kitap basma iznini, bu dillerde kitap basmama koşuluyla vermiştir (Er-

2. Bu tarihi Adıvar 1493, Ersoy 1494, Berkes 1495 olarak belirtmektedir. Lewis (1984 : 51) ise, "İlk Yahudi matbaası 1493 veya 1494 sıralarında İstanbul'da açıldı" demektedir.

soy 1959 : 21). Ancak, Avrupa'da basılıp ülkeye gizlice getirilmesi önlenememiştir [3]. Bu kitapların çoğunluğu dil konusunda olmakla birlikte, geometri ve tıp alanlarında da eserler getirilmiştir. Ayrıca, Kuran'ı Kerim'in matbaada basılan ilk örnekleri 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı sınırları içinde görülmeye başlanmış, ancak bunların serbestçe okunması, dağıtılması mümkün olmamıştır (Ertuğ 1979 : 13).

İLK TÜRK MATBAASININ KURULUŞU

İlk Türk matbaasının kurulduğu dönem, Osmanlı tarihinde *Lâle Devri* (1718 - 1730) olarak adlandırılmaktadır. Lâle Devri sadece matbaanın kurulması açısından değil, "Batılılaşma" anlamında yenilik hareketlerinin başlaması açısından da önem taşımaktadır. Bu dönemin ortaya çıkmasında iki ana faktör rol oynamıştır: (1) Osmanlı Devleti'nin toplumsal yapısının 17. yüzyıldan itibaren bozulması (Berkes 1965, 1971; Derin 1976; İnalcık 1976; Yurdaydın 1988) ve (2) egemenliği altındaki toprakları 17. yüzyılın sonlarından itibaren kaybetmesidir (Kuran 1976; Shaw 1982).

Oysa, Osmanlı Devleti toplumsal yapısının bozulmaya başladığını ancak 18. yüzyılda, topraklarını kaybetmeyi sürdürdüğü zaman farkına varmıştır. İşte o zaman, Batı'da neler olup bittiğini merak etmiş ve bunun sonucunda, oraya gönderdiği elçileri incelemeler yapmakla görevlendirmek (Unat 1968), giyim-kuşam ve yaşam tarzında Avrupa'yı örnek almak gibi yeniliklere yönelmiş-

3. Bu eserlerin listesi, Ertuğ (1979)'un "Arap Harfleriyle İlk Basımlar" adlı makalesinde ve Ersoy (1959)'un *Türkiye'ye Matbaanın Girişi ve İlk Basılan Eserler* adlı kitabında bulunabilir.

tir. İlk Türk matbaasının kurucusu İbrahim Müteferrika [4] da böyle bir dönem içinde, basmacılığın, basma yöntemiyle kitap çoğaltmanın yararları ve gerekliliği üzerine *Vesilet - üt - tıbâa* (1726) adlı bir risale yazmıştır.

Bu risalede şu öneriler yer almaktadır:

1. Önemli kitapların (sözlük, tarih, coğrafya, devlet işleri, vd.) çoğaltılması halk ve aydınlar için yararlıdır;
2. İslâm devletlerinin kuruluşundan itibaren yazılmış değerli eserlerin basılması, bu kitapların müslümanlar arasında yayılmasını sağlar;
3. Basılı kitapların yazıları okunaklı, güzel, doğru olacağı gibi, okuyan ve okutanlar için de kolaylık sağlar;
4. Basımcılık kârlı bir iştir. Bir cilt kitap yazmak için gereken emekle binlerce kitap basılabilir. Kitap ucuzlayacağı için herkes bundan yararlanır;
5. Kitapların başına ve sonuna dizinler konularak, aranılan bilginin kolayca bulunması sağlanır;
6. Kitapların ucuz olması, taşra halkının da yararlanmasına yol açar;
7. Kentlerde kütüphanelerin kurulmasına, öğrencilerin kolayca kitap temin etmesine yardımcı olur;

---

4. İbrahim Müteferrika'nın kimliği ve yaşam öyküsü üzerine yayınlar az ve birbiri ile çelişkilidir. İskit (1939), Kun (1950), Ersoy (1959), Adıvar (1982), Shaw (1982) gibi yazarlar, Müteferrika'nın yaşam öyküsünün kaba taslak çizgilerini De Saussure ve Rahip Karacson adlı iki Macar'ın yazdıklarına dayandırmaktadırlar. Bu araştırmacıların yazdıklarından farklı bir açıklamayı Berkes (1962, 1971, 1985) yapmış ve bu yorum, Maden (1979, 1980), Tonta (1985), Yurdaydın (1988) gibi araştırmacılar tarafından kabul görmüştür. Berkes'e göre, İbrahim Müteferrika bir Macar değil, Erdellidir. Erdel'in başkenti Kolojvar'da ilahiyat öğrenimi görmüştür. Bu eğitimi, her türlü düşünce özgürlüğünün savunulduğu, fizik, matematik, coğrafya, tıp gibi alanlarda yeni bilgilerin geliştirildiği bir ortamda geçmiştir. O dönem Avrupa'sında Hıristiyan kilisesi, başlıca Katolik, Ludherci Calvinci, Anglikan ve Üniterci gibi birkaç kola ayrılmıştı. Bunlardan üniterci inanç Hz. İsa'nın tanrılığını ve üç varlıklı Tanrı'yı (Teslis inancı) kabul etmez, ve İbrahim Müteferrika da, iddia edildiği gibi, Calvinist değil üniterci (tek varlıklı tanrı inancı) geleneğe bağlı bir kişidir (Üniterci tek varlıklı Tanrı anlayışı, Müslümanlıktaki tanrı kavramı ile çakışır). Dolayısıyla Mütferrika'nın *Risale - i İslamiye* adlı eseri "ne İslâmlığın savunmasıdır, ne de İslam bilimleri üzerine yazılmış bir eserdir. ... bu eser, Katolikliğe, Papalığa ve Teslis inancına hücum eden bir polemiktir" (1971 : 48).

8. Osmanlı Padişahları yaptıkları savaşlarla İslâmın onurunu yükseltmişlerdir. Kitap yayımı yoluyla da müslümanlara hizmet etmiş olurlar;
9. Avrupalılar Arapça, Farsça, Türkçe kitapların değerini bilmekte, bunları basmaktadırlar. Ama bastıkları bu kitaplar yanlışlarla doludur, yazıları da güzel değildir. Ne var ki ilerde işin uzmanını bulup Doğu yapıtlarını doğru ve güzel bastırarak İslâm ülkelerine gönderip, buralardan para çekebilirler. Biz onlardan önce davranmalıyız;
10. Artık basım işinin ülkemizde de uygulanması için olanak vardır. Müslüman olmuş bütün toplumların kitaba ihtiyaçları fazladır. Matbaanın kabul edilmesi ve eserlerin basılması devletin onurunu artıracaktır (Ersoy 1959 : 32 - 33; Maden 1980 : 88).

Vesilet - üt - tıbâa adlı raporunu dönemin sadrazamı Damat İbrahim Paşa'ya sunan Müteferrika, matbaanın kurulabilmesi için izin istemiştir. III. Ahmet fermanı (5 Temmuz 1727), Şeyhülislâm da fetvası ile istenilen izni vermişler (Lewis 1984 : 52) [5] ve böylece ilk Türk matbaası kurulmuştur [6]. Bu yeniliğe tepki sadece hattalardan gelmiştir (İskit 1939 : 7; Baysal 1968 : 13). Araştırmacılar (Berkes 1971 ; Ahmet Rasim'den aktaran Tonta 1985 : 165), bu tepkinin, dini taassuptan ziyade, hattatların matbaa ile rekabet edemeyerek işlerini kaybetme endişesinden kaynaklandığı konusunda hemfikirdirler. Hattatların direnişi [7], matbaada dini kitapların (Kuran, Hadis, Tefsir, Kelâm, Fıkh) basılmayacağını öğrenmeleri ile son bulmuştur.

---

5. Kimi araştırmacılar (Maden 1980; Ahmet Rasim'den aktaran Tonta 1985; Yurdaydın 1988), Şeyhülislâm'ın fetvasında dini kitapların basılmaması koşulunun yer aldığını belirtmektedirler. Nuhoğlu (1979) ise, *Vankulu Sözlüğü*'nde bulunan fetvanın suretinde böyle bir koşulun yazılı olmadığını ileri sürmektedir (Bkz. Tonta 1985 : 161). Dolayısıyla, Nuhoğlu'nun fetvanın suretine dayanarak verdiği bilginin geçerli olduğu kabul edilebilir.
6. İbrahim Müteferrika, yazdığı *Vesilet - üt - tıbâa* adlı risalesinden sekiz yıl önce, ilk basım denemelerini kendi evinde kurduğu tezgahta yapmış ve şimşir kalıplar oyarak bir Marmara haritası basmıştır (Maden 1980 : 88).
7. Hattatların direnişini İskit (1939 : 7) şöyle anlatmaktadır: ".... birgün kalem ve divitlerini bir tabuta koyarak cenaze alayı yapmak sureti ile nümayişte bulundular".

İbrahim Müteferrika matbaayı kurarken yalnız değildir; bir ortağı vardır. Bu kişi, Paris'e Osmanlı Büyükelçisi olarak giden (1720 - 21) Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin oğlu Mehmet Sait Efendi'dir.

Çelebi Mehmet Efendi, Osmanlı Devleti'nin Fransa ile ilişkilerini geliştirmek ve Batı'daki yenilikleri takip etmekle görevlendirilmiştir (Unat 1968 : 53 - 58). Bu görevi sırasında, gördüklerini anlatan bir *Sefaretname* yazmıştır. Çelebi Mehmet Efendi bu kitabında,[8] Batı'daki yeni teknikleri, askeri okulları, hastaneleri, rasathaneyi, teşrihhaneleri (anatomi yerlerini), limanları, karantina usulünü, bilim kurumlarını, hayvanat bahçelerini, park, opera gibi eğlence yerlerini anlatmıştır Unat 1968; Berkes 1971, Karal 1976; Yurdaydın 1988). Bunların yanı sıra, basım konusuyla da ilgilenmiş, yurda dönüşünde bu tekniğin Osmanlı diline ve yazısına uygulanmasını istemiştir (Maden 1980 : 88).

Çelebi Mehmet Efendi'nin Fransa'daki elçilik görevi ve incelemeleri sırasında oğlu Sait Efendi de yanındadır. Dolayısıyla, Sait Efendi, matbaanın kurulması gerekliliğine inanmış bir kişi olarak İbrahim Müteferrika'nın ortağı ve yardımcısı olmuştur.

İbrahim Müteferrika Matbaasında Basılan Eserler

Müteferrika matbaasının açık olduğu süre içinde (1728 - 1742) toplam 23 cilt tutan 17 eser basılmıştır. Bu kitapların 11 tanesi tarih, 3 tanesi dil ve diğer 3 tanesi de coğrafya, mıknatıs ve askerlik üzerinedir. [9]

Basılan eserler arasında *Usûl - ül - hikem fi nizam il - ümem* (1732) ve *Fuyuzat-ı Miknatisiye* (1732) adlı kitapları İbrahim Müteferrika yazmıştır. Bunlardan birincisinde,

---

8. Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa Seyahatnamesi, Çelebi'ye ait yazma nüshadan sadeleştiren. Şevket Rodo (Taha Toros'un Çelebi, Seyahatname ve yazıldığı devre dair bir giriş yazısıyle).
9. Bu eserlerin listesini, Ersoy (1959), Carleson (1979) ve Maden (1980)'in yayınlarında bulmak mümkündür.

> Türklerin Batılılara karşı gerilemelerinin nedenlerini araştırmak amacı ile Batı uluslarının tarihlerini, askeri teşkilâtlarını, savaş usullerini ve devlet şekillerini inceleyerek Türk devletinin yapısında meydana gelen çarpıklıkların ve sakatlıkların sebeplerini ve gereken ıslahat çarelerini tartışmaktadır (Berkes 1985 : 87).

Müteferrika, yukarıdaki görüşlerine ilâveten, çağdaş devletlerin dinden ve gelenekten gelmeyen usullerle idare edildiğini ve demokrasi yönetim biçimini anlatmıştır (Berkes 1985 : 87). İkinci kitabında ise, pusulanın icadını mıknatısın özelliklerini belirtmiştir (Adıvar 1982 : 172).

İbrahim Müteferrika sadece iki kitap yazmakla kalmamış, Krusinski adlı bir papazın Latince yazdığı Afganistan tarihine ilişkin kitabını *Tarih - i Seyyah* (1729) adıyla Türkçeye çevirmiş ve basmıştır. Ayrıca, çeşitli kitaplara açıklayıcı ilaveler koymuş, haritalar ve gravürler çizmiştir. Bunlardan en dikkate değeri, Kâtip Çelebi'nin *Cihannüma* (1732) adlı kitabına koyduğu ilavelerdir. Bunun önemi, Batı'daki bilimsel buluşların belirtilmesinden ileri gelmektedir. Şöyle ki, geometriden, evren sistemine dair çeşitli öğretilerden bahsetmiş (Adıvar 1982 : 171), özellikle Kopernik'in sisteminden başka, "Edmund Pourchot'un Latince eserinden yararlanarak Descartes'ın ve Galile'nin fizik, mıknatisiyet ve pusula kuramlarını" ortaya koymuştur (Shaw 1982 : 322).

Görülmektedir ki, Müteferrika, çağın dünyasında neler olup bittiğini bilmektedir. Aynı zamanda, Osmanlı Devleti'nin sorunlarını ve neler yapılması gerektiğini yazabilecek kadar da ileri görüşlüdür. Matbaayı, yetiştiği ortamdan (Erdel) dolayı iyi bilen Müteferrika, bu sanatın Osmanlı Devleti'ne neler kazandırabileceğini *Vesilet - üt-tıbâa* adlı raporunda belirterek, girişimci ve uygulayıcı bir kişi olduğunu da göstermiştir.

İbrahim Müteferrika'nın çalışmaları 1742'de, orduda bir göreve atanmasıyla durmuş; ölümünden sonra da matbaa bir süre kapanmıştır.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA MATBAANIN GEÇ AÇILMASININ NEDENLERİ

Osmanlı İmparatorluğu'nda matbaanın geç açılmasının nedeni olarak "din"in gösterilmesi yaygındır. Oysa Berkes (1971 : 57), bu sorunun "kısmen teknik, kısmen ekonomik ve kısmen siyasal" nedenlerden kaynaklandığını belirtmektedir.

Matbaanın kurulabilmesi için gerekli iki önemli unsur vardır. Bunlardan birincisi, yukarıda Berkes'in belirttiği gibi, matbaayı kurup işletebilecek teknik bilginin olmasıdır. Osmanlı Devleti, Batı'daki gelişmelerle birlikte matbaaya da ilgisiz kalınca, böyle bir teknik bilginin öğrenilmesi gerekliliğinin farkına varılamamıştır. Oysa diğer Avrupa ülkeleri, Gutenberg'in buluşundan sonra bu işin tekniğini öğrenmeleri için kendi adamlarını görevlendirmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde ise, matbaanın icadından yaklaşık 250 yıl sonra, matbaayı bilip - tanıyan üç kişinin, baba-oğul Çelebizadeler ve İbrahim Müteferrika'nın girişimiyle matbaa kurulabilmiştir. Bunda, matbaanın teknolojisini bilen Müteferrika'nın ayrı bir önemi vardır.

Matbaanın kurulabilmesi için gerekli olan ikinci önemli unsur, yeterli kağıt üretiminin sağlanabilmesidir. Devlete ve hattatlara gerekli kağıt, önceleri Doğu ülkelerinden, 16. yüzyıldan sonra - Batı'nın hızla geliştirdiği kağıt sanayinin ucuz kağıt üretmesi nedeniyle - Batı'dan ithal edilmiştir (Ersoy 1963 : 201). Osmanlı Devleti'nde ilk kağıt fabrikası ancak matbaanın açılışından sonra, yine İbrahim Müteferrika'nın girişimiyle, 1744 tarihinde Yalova'da kurulmuştur (Ersoy 1963:27). Bununla birlikte, fabrikanın faaliyeti "suyunun muntazam gelmemesi ve bilhassa yabancı kağıtların rekabeti" gibi nedenlerden dolayı 10 - 15 yıl sonra durmuştur (Ersoy 1963 : 202).

Matbaanın kuruluşunu geciktiren unsurlar, matbaacılığın gelişmesini engelleyici unsurlar olarak daha sonraki yıllarda da önemlerini korumuşlardır. Ancak bunlara ilave edilecek yapısal bir sorun, Osmanlı Devleti'ne özgü bir sistem olan lonca sınırlamasıdır. Bu sistemi Berkes (1971 : 54) şöyle açıklamaktadır:

> Osmanlı sisteminde meslekler, imtiyazlı, beratlı loncalardı. ...matbaacılık başladığı zaman müsaade yalnız İbrahim ve Sait Efendilere verilmiştir. Matbaa padişah vakfına cüz başına bir akçe resim ödemek zorunluluğunda olduğundan mühürsüz yani resmi ödenmemiş kitap satamazdı. Başka biri matbaa açarak ona rekabet edemezdi. Basılacak kitap sayısını, fiyatını matbaacı değil, hükümet tayin ederdi. Matbaa açma hakkı beratla, tek ya da müşterek "malikâne" yani daha sonraki terimle "gedik" olarak verilirdi. ... Gedik, bir mülk olarak sahibinin mirasçısına miras olarak geçer. Demek oluyor ki, yeni çıkmış bir müesseseyi eski Osmanlı esnaf sisteminin usulüne bağlamışlardı ve matbaacılığında daha sonra gelişmemesinde bunun büyük rolü olmuştur.

Belirtilmesi gereken bir husus daha vardır; bu, yayımlanan kitapların hangi kesimlere ulaştığı sorunudur. Bu sorun ele alındığında öncelikle kitapların fiyat sorunu ortaya çıkmaktadır. Ersoy (1979 : 76)'un bu konu üzerine yaptığı çalışma göstermektedir ki, bu kitaplar değil sıradan bir kimsenin devlet katında en üst görevleri yüklenmiş ve iyi kazanan kişilerin bile alamayacağı kadar pahalıdır. Ersoy bu çalışmasındaki kimi kesimlerden insanların o dönemdeki gündelikleri ile kitap fiyatlarını karşılaştıran örnekler vermektedir:

> 1744 yılında Yalova kağıt fabrikası'nı kurmak için Basmacı İbrahim Müteferrika'nın Lehistan'dan getirttiği kağıtçı ustalarınının her birine günde 40'ar akçe veriliyordu. Bu kadar uzman kişiler bile en ucuz, yani 1 kuruş olan *Usul - ül - hikem* veya *Fuyuzat - ı Miknatisiye* gibi kitapları

almak için üç gündeliklerini vermek durumunda idiler.

Kral Rakoczi'nin çevirmenliğini yaptığını bildiğimiz İbrahim Müteferrika'nın gündeliğinin 50 akçe olduğunu biliyoruz. Kendi bastığı eserleri almaya kalkışsaydı durumu ne olurdu. Müteferrika aşağı yukarı 2,5 gün çalışarak 1 kuruş kazandığına göre, ... en ucuz yani 1 kuruş olan eseri almak için en az 2,5 gün ve en pahalı olan *Vankulu Sözlüğü*'nü satın alabilmek için de 87,5 gün çalışmak zorunda idi.

Baysal (1968 : 14), Müteferrika'nın terekesinde satılmamış birçok kitabın bulunduğunu belirtmektedir. Bu durum, (1) Ersoy'un da gösterdiği gibi, kitap fiyatlarının pahalı olması ve (2) tarih, coğrafya gibi bilimsel konularla ilgili çok sınırlı bir çevrenin olduğu ile açıklanabilir.

ÖZET VE SONUÇ

Türk Kültür Tarihi'ne bakıldığında uzunca bir dönem Osmanlı Devleti lehine olan dünya dengesinin, 17. yüzyıldan sonra - hem Batı'da olan köklü sosyal/kültürel değişme hem de Osmanlı Devleti'nin yapısal sorunları nedeniyle - Batı'nın lehine değişmiş olduğu görülmektedir. Değişen dengelerin pek farkına varmayan Osmanlı Devleti, kendi içine dönük, yapısal sorunlarına köklü çözümler getirmeyen/getiremeyen bir sürece girmiştir. Bu sürecin yönü, Osmanlı Devleti'nin Avrupa ülkeleri ile yaptığı savaşlar sonucunda aldığı yenilgilerden sonra değişmeye başlamış ve Lâle Devri ile diğer dönemlerden farklı bir döneme girmiştir. Lâle Devri'nin başlaması, Osmanlı Devleti'nin Batı'da neler olup bittiğini merak edip, gönderdiği elçiler aracılığıyle bilgi edinmesi ve Osmanlı Devleti için uzunca sayılabilecek bir barış dönemi ile mümkün olmuştur.

İşte bu dönemde, Batı ile, özellikle Fransa ile yoğun kültürleşme süreci içinde Batı tarzı giyim - kuşam, yaşama biçimi Os-

manlı Devleti'nin üst yapısını etkilemiştir. Ancak Batı'nın askeri alandaki yenilikleri Osmanlı Devleti'ni etkileyen en önemli alan olmuştur. Matbaanın açılmasına böyle bir dönemde izin verilmiştir. Diğer bir deyişle, Damat İbrahim Paşa gibi barış politikası güden bir sadrazamın olması, Batı'ya giden elçilerin sağladığı kültürleşme ortamı, Müteferrika'nın matbaaya ilişkin bilgisi, girişimleri gibi birçok ön koşulların bir araya gelmesi ile ilk Türk matbaası kurulabilmiştir. Ancak, Müteferrika matbaasında basılan kitaplar o dönemin alım gücüne göre epeyce pahalıdır. Dolayısıyla bu kitapların geniş halk kitlelerine yayılmadığı tahmin edilebilir.

Kısaca, İbrahim Müteferrika'nın *Vesilet - üt - tıbâa* adlı risalesinde matbaanın önem ve gerekliliği üzerine yazmış oldukları doğru olmakla birlikte onun göstermiş olduğu hedefe uzunca bir süre ulaşılamamıştır. [10]

KAYNAKÇA

ADIVAR, A. Adnan
1982 *Osmanlı Türklerinde İlim.* İstanbul: Remzi.

BAYSAL, Jale
1968 *Müteferrika'dan I. Meşrutiyet'e Kadar Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar.* İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

BERKES, Niyazi
1962 "İlk Türk Matbaası Kurucusunun Dini ve Fikrî Kimliği", *Belleten.* XXVI, 104 : 715 - 719.

8. Baysal (1968 : 14), Müteferrika Matbaasının açılmasından itibaren ilk yüzyıl içinde 180 kadar kitap basıldığını, 1830'dan sonraki 46 yılda basılı eser sayısının 3066'ya yükseldiğini belirtmektedir.

1965 *İki Yüz Yıldır Neden Bocalıyoruz.* İstanbul: İstanbul Matbaası.

1971 *Türkiye'de Çağdaşlaşma.* Ankara: Bilgi.

1985 "Unitarizm ve Matbaa", *Felsefe ve Toplum Bilim Yazıları.* İstanbul : Adam, 85 - 104.

CARLESON, Edvard

1979 *İbrahim Müteferrika ve Bastığı İlk Eserler.* Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği Yayınları.

DERİN, F. Çetin

1976 "Osmanlı Devleti'nin Siyasi Tarihi", *Türk Dünyası El Kitabı.* Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, 991 - 1002.

EBERHARD, Wolfram

1987 *Çin Tarihi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

ERSOY, Osman

1959 *Türkiye'ye Matbaanın Girişi ve İlk Basılan Eserler.* Ankara: DTCF.

1963 *Onsekizinci ve Ondokuzuncu Yüzyıllarda Türkiye'de Kağıt.* Ankara: DTCF.

1979 "İlk Türk Basımevinde Basılan Kitapların Fiyatları", *Basım ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı.* Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği, 69 - 83.

ERTUĞ, Hasan Refik.

1976 "Arap Harfleriyle İlk Basımlar", *Basım ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı.* Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği, 9 - 14.

İNALCIK, Halil

1979 "Osmanlı İmparatorluğunda Kültür ve Teşkilat" *Türk Dünyası El Kitabı.* Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, 974 - 990.

İSKİT, Server

1939 *Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış.* İstanbul: Devlet Basımevi.

KARAL, Enver Ziya

1940 "Tanzimattan Evvel Garplılaşma Hareketleri", *Tanzimat.* İstanbul: Maarif Matbaası, 13 - 30.

KUN, T. Halasi

1950 "İbrahim Müteferrika", *İslam Ansiklopedisi.* V, 896 - 908.

KURAN, Ercüment

1976 "Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri", *Türk Dünyası El Kitabı.* Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, 1003 - 1013.

LEWIS, Bernard

1984 *Modern Türkiye'nin Doğuşu.* (Çev. Metin Kıratlı), Ankara: Türk Tarih Kurumu.

MADEN, Sait

1979 "Başlangıçtan Bugüne Türk Grafik Sanatı: İbrahim Müteferrika Dönemi", *Çevre.* I, 2:83 - 92.

1980 "İbrahim Müteferrika İçin Bir Yeniden Değerlendirme", *Milliyet Sanat Dergisi.* Yeni Dizi 1: 86 - 91.

OPPENHEIM, A. Leo

1964 *Ancient Mesopotamia.* Chicago: The University of Chicago Press.

SHAW, Stanford

1982 *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye. (I)* İstanbul: E Yayınevi.

TONTA, Yaşar A.

1985 "Ahmet Rasim'in İbrahim Müteferrika ve Matbaacılık Üzerine Yazdıklarının İncelenmesi" *H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi.* III, 1 : 153 - 167.

UNAT, Faik Reşit

1968 *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

YURDAYDIN, Hüseyin G.

1988 "Düşünce ve Bilim Tarihi (17 - 18. yüzyıllar)" *Osmanlı Devleti 1600 - 1908.* (Yayın Yönetmeni Sina Akşin), İstanbul : Cem, 249 - 301.